

τις εκδόσεις Δίοπτρα και ο Άτλας Διεθνών Σχέσεων των εκδόσεων Πεδίο ήταν δυο τέτοια παραδείγματα.

Κλείνοντας, θα τονίσουμε την δύναμη του κλασικού. Δεν υπάρχει μέρα που οι πελάτες δεν θα ζητήσουν βιβλία που έχουν καταγραφεί στη συνείδηση του κόσμου ως αριστουργήματα που περνούν από γενιά σε γενιά. Μπορεί να μην βρίσκονται πάντα στη λίστα των ευπώλητων ενός δεκαπενθήμερου ή μιας εποχικής περιόδου με αυξημένη κίνηση, όπως είναι οι καλοκαιρινές διακοπές ή τα Χριστούγεννα, όμως στο τέλος κάθε χρόνου διαπιστώνουμε ότι πέτυχαν αξιοσημείωτους αριθμούς πωλήσεων. Τίτλοι όπως Η Μεγάλη Χίμαιρα του Μ. Καραγάτση, το σύνολο σχεδόν του έργου του Dostoevsky, συγγραφείς όπως ο Thomas Mann, ο Kafka, ο Orwell και άλλοι κλασικοί, είναι πάντα παρόντες στις επιλογές του αναγνωστικού κοινού.

Οί άνθρωποι ως γέφυρα πολιτισμών: ο Θεόδωρος από τήν Ταρσό τής Κιλικίας, ἀρχιεπίσκοπος στό Canterbury τής Ἀγγλίας (668-690)

7

ἀρχιμανδρίτης
Δρ Παντελεήμων
Τσορμπατζόγλου
Βυζαντινολόγος

Στά Βρετανικά νησιά, στά μέσα τοῦ 7ου αἰ. βρέθηκε νά διακονεῖ ὡς ἀρχιεπίσκοπος Canterbury, Κέντ, ὁ Θεόδωρος ἕνας χαρισματικός ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπό τήν Ταρσό τής Κιλικίας, ἀνδρώθηκε στήν Ἀντιόχεια, μορφώθηκε στήν Κωνσταντινούπολη καί ἀκολούθησε τόν Μάξιμο τόν Ὁμολογητή στούς δογματικούς τοῦ ἀγῶνες στήν Δύση. Ἔλαβε μέρος στήν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649) καί ἐν συνεχείᾳ παρέμεινε στήν Ρώμη, στήν μονή τῶν Κιλικίων, γιά νά ἔρθει τελικά ἀντιμέτωπος μέ τήν μεγαλύτερη πρόσκληση τής ζωῆς του· στήν Ρώμη, μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ φίλου του Ἀδριανοῦ, τοῦ Ἄφρου, ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Canterbury, στήν Ἀγγλία ὅταν κενώθηκε ἡ ἔδρα.

Εἰσαγωγικά: ὁ Χριστιανισμός στά Βρετανικά νησιά

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ στά Βρετανικά νησιά χάνεται στό ρωμαϊκό παρελθόν τής χώρας, ὅπως ἄλλωστε καί τῶν περισσοτέρων περιοχῶν τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου. Ἀπό τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα καί τίς μαρτυρίες μπορούμε νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀκολούθησε χρονολογικά τήν φυσιολογική πορεία τής ἐξαπλώσεώς του στήν Δύση μετά τήν παρουσία τοῦ ἀποστόλου Παύλου στήν Ρώμη¹.

Ὁ Χριστιανισμός μετά τήν Ρώμη μέσω τῶν ἑλληνοφῶνων παροικιῶν τής νότιας Γαλατίας, κυρίως τής Μασσα-

1. Βλ. R. MacMullen, *Christianizing the Roman Empire (AD 100-400)*, New Haven 1984.

λίας, καί τῶν παραποτάμιων κοινοτήτων πέρασε στά Κέλτικα φύλα τῆς ἠπειρωτικῆς Γαλατίας καί τῆς Ἰβηρίας καί ἀπό ἐκεῖ στίς ἐκεῖθεν νήσους, τῆς Βρετανίας καί Ἰρλανδίας, μέ τά ὅποια ἱστορικά ἐπεισόδια καί διαμεσολαβήσεις². Νά θυμίσουμε ὅτι ἀπό τό 600 π.Χ. περίπου, οἱ Ἕλληνες ἀπό τήν Φώκαια τῆς Μ. Ἀσίας, ἴδρυσαν τήν ἀποικία τῆς Μασσαλίας, στήν νότια Γαλατεία, καί ἔτσι εἶναι ἡ ἀρχαιότερη πόλη τῆς Γαλλίας. Ὁ ἀνταγωνισμός ὅμως ἦταν μέγας μέ τούς Καρχηδονίους, τήν ἄλλη μεγάλη ναυτική δύναμη τῆς δυτικῆς Μεσογείου, οἱ ὅποιοι μάλιστα τό 331 π.Χ. εἶχαν καταλάβει τήν Ταρτησσό, πόλη πού βρισκόταν στίς Ἡράκλειες στήλες (στενά Γιβραλτάρ) καί ἐμπόδιζαν τούς Μασσαλιώτες νά ἐμπορεύονται κασσίτερο ἀπό τήν Βρετανία καί ἤλεκτρο ἀπό τήν Βαλτική³. Ὁ κασσίτερος ἦταν ἀπαραίτητος στήν μεταλλουργία γιά τήν παραγωγή του μπρούντζου⁴. Μέσα στά πλαίσια αὐτά, στήν ἀναζήτηση νέων δρόμων τό 333 π.Χ. ὁ Πυθέας (περίπου 380-310 π.Χ.) ἀπό τήν Μασσαλία ξεκίνησε ἕνα ταξίδι γιά νά βρεῖ νέο δρόμο γιά

τήν Μαιώτιδα λίμνη καί μετά τόν Εὐξεινο Πόντο (!), ἀλλά περιπλέοντας τήν Ἰσπανία, πέρασε τό στενό τοῦ Γιβραλτάρ καί ἔφθασε στά Βρετανικά νησιά. Στήν συνέχεια ἐπισκέφθηκε τήν Κορνοουάλη, σημαντικό τόπο ἐξορύξεως κασσιτέρου καί ὕστερα περιπλέοντας τά νησιά Φερόες ἔφθασε στήν μακρινή Θούλη, μᾶλλον στήν Ἰσλανδία. Τό ταξίδι του συνεχίσθηκε στήν Βαλτική θάλασσα⁵. Στό παραπάνω ταξίδι του, ὁ Πυθέας ἀναφέρει τά νησιά μέ τόν ὄρο «Πρεττανικές νήσοι», ἀπό τό ὄνομα μιᾶς φυλῆς Γαλατῶν, τῶν *Pritani* (Πρεττανοί), τούς ὁποίους γνῶρισε καί θεώρησε ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ ὀνομάζονταν ἔτσι⁶. Τό 51 π.Χ. ὁ Ἰούλιος Καίσαρας κατέκτησε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Γαλατίας, δηλ. τήν περιοχή ἡ ὁποία περιλάμβανε ὀλόκληρη τήν σημερινή Γαλλία, τό Βέλγιο καί τήν Ὀλλανδία. Τότε παρά τίς πολλαπλές προσπάθειες ὁ Καίσαρας δέν κατόρθωσε νά κατακτήσει τήν Ἀλβιόνα (Βρετανία), κάτι πού τελικά πέτυχε ὁ αὐτοκράτορας Κλαύδιος τό 43 μ.Χ.

Κατά μία παλαιά παράδοση ὁ Χριστιανισμός μεταφέρθηκε ἀπό ἀνθρώπους τῆς περιοχῆς τῆς Ἐφέσου, καί εἶχε ἐγκατασταθεῖ στίς Βρετανικές Νήσους μέχρι τό 45 μ.Χ. Αὐτή ἡ πληροφορία ἐνισχύεται ἀπό το γεγονός ὅτι ἡ τοπική Ἐκκλησία ὑποστήριζε πῶς ἡ ἀρχική Θεία Λειτουργία τῆς ἦταν ἐκεῖνη τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστόν ἔζησε στήν Ἐφεσο σά ὕστερά του χρόνια⁷.

2. Γενικά βλ. J. Boardman, *Οἱ ἀρχαῖοί Ἕλληνες στήν ὑπερπόντια ἐξάπλωσή τους. Οἱ πρῶτες ἀποικίες καί τό ἐμπόριό τους*, Ἀθήνα 1996. V. Manfredi, *Οἱ Ἕλληνες τῆς Δύσης*, Ἀθήνα 1997. David Petts, «Christianity and Cross-Channel Connectivity in Late and Sub-Roman Britain», στό *AD 410- The History and Archaeology of Late and Post-Roman Britain*, F. Haarer, R. Collins, K. Fitzpatrick-Matthews, S. Moorhead, D. Petts, Ph. Walton (ἐκδ.), London 2014, σ. 73-86.
3. Γιά τόν λόγο αὐτό οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀποκαλοῦσαν τά νησιά αὐτά Κασσιπερίδες νήσους βλ. T. Rickard, «The Cassiterides, and the Ancient Trade in Tin», *Journal of the Royal Institution of Cornwall* 22 (1927) 200-251. R. Dion, «Le problème des Cassiterides», *Latomus* 11 (1952) 306-114.
4. Ἐνα κράμα χαλκοῦ 88% καί κασσίτερου 12%. Στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ὀνομαζόταν «κρατέρωμα». Σύμφωνα μέ τόν Ἡρόδοτο (3. 115) ἡ ἔλλειψη μεταλλευμάτων κασσίτερου κατά τήν πρώτη ἀρχαιότητα (1000 π.Χ.) ὀδηγήσε Ἕλληνες καί Φοίνικες ἐμπόρους μέχρι τήν Ἰβηρική καί τίς μυθικές «Κασσιπερίδες νήσους». βλ. M. E. Aubet, *The Phoenicians and the West. Politics, Conclies, and Trade*, Cambridge 2001, σ. 159-346.
5. βλ. C. McPhail, «Pytheas of Massalia's Route of Travel», *Phoenix* 68 (2004) 247-257.
6. Στήν συνέχεια ὀνομάζον «Πρεττανία» ὁ Διόδωρος Σικελιώτης καί ὁ Στράβων «Βρεττανία». Ὁ Στέφανος Βυζάντιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Μαρκιανός Ἡρακλειώτης ὀνομάζει στό ἔργο του «Περὶ πλοῦς τῆς ἕξω θαλάσσης» τό νησί ὡς «Πρεττανική» καί τούς κατοίκους ὡς «Ἀλβιόνιους», βλ. W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, London 1854, σ. 559-560. Πρβλ. Alan G. James, «Elements of Latin Origin in P-Celtic Place-names between the Walls», *The Journal of Scottish Name Studies* 8 (2014) 1-50, ἐδῶ σ. 1-4

Κατά τήν παράδοση ὁ ἅγιος Ἀριστόβουλος, ἕνας ἐκ τῶν ἑβδομήντα Ἀποστόλων (+90 μ.Χ.), ἦταν ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Βρετανίας, καί ὁ θεμελιωτῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Βρετανίας⁸. Ἐχομε ἐπίσης τήν ἀναφορά τοῦ τοπικοῦ ἀρχοντος ἁγίου Lucan, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλε ἐπιστολή του μέ τόν ἅγιο Dyfan (ἢ Damian) καί τόν ἅγιο Fagan (ἢ Fugatus) στόν πάπα Ἐλευθέριο μέ τήν ὁποία προσκαλοῦσε ἱεραποστόλους στήν περιοχή του, γύρω στό 160-180 μ.Χ.⁹ Ἀκόμη, ἡ παρουσία τῶν ἁγίων Mydwyn καί Eivan, ὁ τελευταῖος ἀπεβίωσε στό Glastonbury γύρω στό 195 μ.Χ., μαρτυροῦν ἔντονο πνευματικό βίον. Ὁ ἅγιος Gildas ὁ Σοφός (μέσα 5^{ου} αἰ. -570), ἕνας Οὐαλός μοναχός, μαθητῆς τοῦ ἁγίου Illtud (+537), μαρτυ-

ρεῖ ὅτι ὁ Χριστιανισμός ἦρθε στήν Βρετανία κατά τό τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου τό 37 μ.Χ.¹⁰. Ὁ ἀπολογητής Τερτυλλιανός ἀναφέρει περί τό 208 μ.Χ. ὅτι ὁ Χριστιανισμός στά Νησιά εἶχε ἐξαπλωθεῖ σέ περιοχές πού δέν εἶχαν κατακτηθεῖ ἀπό τόν Ρωμαϊκό στρατό, δηλ. Ἰρλαδία καί Σκωτία. Ὁ Ὀριγένης, τριάντα χρόνια ἀργότερα, ἐπίσης καταγράφει τήν ὑπαρξη Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν στήν Βρετανία¹¹. Τέλος, ἀναφέρονται ἐπώνυμοι ἀρκετοί μάρτυρες τῆς ἐποχῆς τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ (304)¹². Ὁ Κωνσταντῖνος, γιός τοῦ Κωνσταντίνου Χλωροῦ καί τῆς Φλαβίας Ἐλένης, συνόδευσε τόν πατέρα του ἀπό τήν Βουλώνη (Boulogne) στό Ἐβόρακο (York) καί ἐκεῖ, ὅταν τό 306 ἀπεβίωσε ὁ πατέρας του, ἀνακηρύχθηκε ἀπό τίς λεγεῶνες Αὐγουστος στήν συνέχεια κατέστη μονοκράτορας σέ Ἀνατολή καί Δύση ἀφοῦ ἐπιβλήθηκε τῶν ἀνταπαιτητῶν Μαξέντου καί Λικίνιου τό 324 καί ἀνεγνώρισε τήν δημοσία λατρεία τοῦ Χριστιανισμοῦ¹³. Τό 314 ὁ ἐπίσκοπος Eborius τοῦ Ἐβόρακου (York), ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Λονδίνου (London) Restitutus καί ὁ ἐπί-

7. Ἡ παραπάνω σύνδεση ἐξηγεῖ καί τήν πληθώρα τῶν «ἀνατολικῶν» ἑθμῶν τοῦ Κέλτικου Χριστιανισμοῦ. βλ. B. Spinks, *Do This in Remembrance of Me. The Eucharist from the Early Church to the Present Day*, London 2016, σ. 190-200.
8. Σύμφωνα μέ παράδοση, ἡ ὁποία διασώζεται στό ἀπόδομένο στόν ἅγ. Δωρόθεο ἐπίσκοπο Τύρου (255 - 362) ἔργο «Περὶ τῶν ἐβδομήκοντα μαθητῶν», PG 92, 1060C-1076, ἐδῶ στ. 1064A.
9. βλ. τήν μαρτυρία στό *Liber Pontificalis*, I, L. Duchesne (ἐκδ.), Paris 1955, σ. 59-60. ἀγγλ. μετάφρ., R. Davis, *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*, Liverpool 1989, σ. 5-6, τήν ὁποία ἐπαιλαμβάνει ὁ Βέδας, *Εκκλησιαστική Ἱστορία*, I, 4.
10. βλ. N. Haham, *Finalist Conquest: Gildas and Britain in the fifth century*. Manchester 1994
11. βλ. W. Griggs, «Early British Christianity», *Brigham Young University Studies* 29 (1989) 47-65. J. Dowding, «The Prevalence of Christianity in Roman Britain to ad 410», *Hirundo: The McGill Journal of Classical Studies* 3 (2005) 53-63.
12. Ὁ γνωστότερος μάρτυρας εἶναι ὁ ἅγ. Ἀλβανός, βλ. W. Meyer, «Die Legend des h. Albanus des Protomartyr Angliae in Texten vor Beda», *Abhandlungen der Gellschaft (Akademie) der Wissenschaften zu Gottengen*, n.s 8 (1904) 3-81. W. Levison, «St Alban and St Albans», *Antiquity* 15 (1941) 337-59.
13. βλ. J. Hawkes, «The Legacy of Constantine in Anglo-Saxon England», στό *Constantine the Great York's Roman Emperor*, E. Hartley, J. Hawkes, M. Henig (ἐκδ.), London 2006, σ. 104-114

σκοπος του Caerleon Αδελφίος, με μεγάλη συνοδεία κληρικών, είχαν παρευρεθεί στην σύνοδο της Άρελάτης (Arles), την οποία είχε συγκαλέσει ο Κωνσταντίνος, ως αὐγουστος της Δύσεως, γιά την αντιμετώπιση της αίρέσεως τῶν Δονατιστῶν¹⁴.

Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος ὡς διακόνος τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου στήν Α΄ Οἰκουμενική σύνοδο τῆς Νικαίας (325), μαρτυρεῖ τήν παρουσία ἐπισκόπων καί ἀπό τήν Βρετανία, ἐπίσης καί στήν σύνοδο τῆς Σαρδικῆς (343)¹⁵. Ὁ τελευταῖος, ἐπίσης, παραδίδει ὅτι καί στήν σύνοδο τοῦ Ρίμινι (Arminium) τό 359, παρευρέθηκαν ἐπίσκοποι καί ἀπό τήν Βρετανία¹⁶.

Τήν ἴδια ἐποχή τοποθετοῦνται καί τά παρεκκλήσια στό Lullingstone (Hampshire) καί στό Silchester (Kent)¹⁷.

Μέ λίγα λόγια ἡ Χριστιανική Ἐκκλησία ἦταν καλῶς ἐγκατεστημένη στό Βρετανικά Νησιά, ὥστε νά συμμετέχει σέ ὅλες τίς δραστηριότητες τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας καί νά ἐπισύρει μάλιστα καί τόν ἐγκωμιασμό τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου¹⁸.

Πολύ σύντομα, κατά τήν ἐξορία τοῦ Μ. Ἀθανασίου στούς Τρεβήρους καί μετά στήν Ρώμη, οἱ ἰδέες καί τά ἰδεώδη τοῦ μοναχισμοῦ θά περάσουν στήν Δύση καί πολύ περισσότερο μετά τήν ἐγκατάσταση τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ, μαθητοῦ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, στήν περιοχή τῆς Μασσαλίας, «ὁ φιλόσοφος βίος» θά καταστή προσφιλῆς στούς Γαλάτες καί στά ἀπέναντι Νησιά. Μάλιστα, ἡ βρετανική Ἐκκλησία ἀπό τόν 5° αἰ. καί μετά, ὁργανώθηκε σέ αὐστηρά μοναστικές γραμμές, πιθανότατα σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό ὁποιαδήποτε ἄλλη Ἐκκλησία. Ἐκατοντάδες μοναστήρια καί ἐρημητήρια ἐξαπλώθηκαν στίς Νήσους καί ὁ μοναστικός βίος ἀποτέλεσε τήν ὑψηλότερη βαθμίδα στόν βίο τῆς Κελτικῆς πνευματικότητος¹⁹. Στήν Βρετανία, μετά τήν ἀπόσυρση τῶν Ρωμαϊκῶν λεγεῶνων, ἀρχές 5^{ου} αἰ. καί τήν εἰσβολή τῶν γερμανικῶν φύλων τόν ἐπόμενο αἰῶνα ἀπό τήν ἠπειρωτική ἀκτῆ, ἡ ζωὴ τῶν ἐντοπιῶν Κελτῶν γνώρισε μεγάλη ἀναστάτωση, μέ ὅλα τά κοινωνικοπολιτικά ἐπακόλουθα. Γιά παράδειγμα, οἱ Κέλτες τῆς Ἰρλανδίας, γνωστοί ὡς Σκῶτοι²⁰, σέ

C. Kelly, «Constantine: Britain's Roman Emperor», *History Today* 56 (2006) 25-31.

14. Βλ. R. Mathisen, «The 'Second Council of Arles' and the Spirit of Compilation and Codification Late Roman Gaul», *Journal of Early Christian Studies* 5 (1997) 511-554.

15. Βλ. R. Sharpe, «Were there British Bishops at the Council of Serdica, AD 343?», *Peritia* 15 (2001) 188-194.

16. Μ. Ἀθανάσιος, «Ἀπολογητικός δεῦτερος», σ. 50, 27. «Πρός Ἰωβιανόν, περί πίστεως», σ. 131, 21. «Πρός ἀπανταχοῦ μοναχοῦς περί τῶν γεγενημένων παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐπὶ Κωνσταντίου», σ. 255, 36, ΒΕΠΕΣ, 31, Ἀθήναι 1962.

17. G. Boon, *Roman Silchester the Archaeology of a Romano-British Town*, London 1957. G. Speed, *Towns in the Dark? Urban Transformations from Late Roman Britain to Anglo-Saxon England (AD 300-600)*, (ἀνέκδ. διδ. διατριβή), Leicester 2013, σ. 165-182.

18. Στό, *Πρός Ἰουδαίους καί Ἕλληνας ἀπόδειξις, ὅτι ἐστι Θεός ἐκ τῶν παρὰ τοῖς προφήταις πολλαχοῦ περί αὐτῶν εἰρημένων*, PG 48, 830, «Καί γάρ αἱ Βρετανικαί νῆσοι, αἱ τῆς θαλάσσης ἐκτός κείμεναι ταύτης καί ἐν αὐτῷ οὐσαι τῷ ὕκεανῷ, τῆς δυνάμεως τοῦ ρήματος ἦσαντο· καί γάρ κάκει Ἐκκλησίαι καί θυσιάστηρια πεπήγασιν».

19. Βλ. Χρυσοστόμος Κουιλουμουσιανός, *Ὁ Θεός τῶν Μυστηρίων. Ἡ θεολογία τῶν Κελτῶν στό φῶς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Συγκριτική σπουδή*, Ἅγιον Ὅρος 2008 ὁ ἴδιος, *Οἱ ἐραστες τῆς Βασιλείας. Συνάντηση Κελτικοῦ καί Βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ*, Ἅγιον Ὅρος 2009.

20. Ὁ λατινικός, ρωμαϊκός, ὄρος Scotti ἀναφέρεται στούς ὁμιλοῦντες τήν Gaelic πληθυσμούς τῆς Ἰρλανδίας καί τῶν Ἰρλανδῶν πού ἐγκαταστάθηκαν στήν δυτική Σκωτία. Ἡ σημερινή Σκωτία

σοβαροῦς ἀριθμούς ἐγκαταστάθηκαν στίς ἀνατολικές καί βορειοανατολικές ἐρημες πλέον ἀπό ἀνθρώπους ἀκτές τῆς Βρετανίας, φυσικά μέ ὅλα τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ Κέλτικου Χριστιανισμοῦ.

Παρατηρεῖται ἕνας ἐντονος πολιτικός καί πολιτιστικός μαρasmus, σέ σχέση μέ τό παρελθόν, ἕως τήν ἐποχή τοῦ πάπα Γρηγορίου, τέλος 6^{ου} αἰ., κατά τήν ὁποία λαμβάνει χώρα ἡ ἀποστολή τοῦ ἁγ. Αὐγουστίνου στό βασίλειο τοῦ Κέντ, Ἀγγλία, ὁπότε ἀρχίζει ἐκ νέου ἡ ἐπανένταξη τῆς Βρετανίας στόν πολιτικό ὀρίζοντα τῆς ἐποχῆς. Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή καί πέρα ἡ ἐκκλησιαστική σύνδεση μέ τήν Ρώμη θά παραμείνει σταθερή καί ἀδιατάρακτη μέχρι τήν ἐποχή τῆς μεταρρυθμίσεως, μέσα 16^{ου} αἰ²¹.

Ὁ Θεόδωρος Ταρσεάς

Γιά τόν βίο καί τήν δράση τοῦ Ἑλληνομοναχοῦ Θεοδώρου ἀπό τήν Ταρσό τῆς Κιλικίας, ὁ ὁποῖος χειροτονήθηκε στήν Ρώμη (668) ἀρχιεπίσκοπος Καντέρμπουρου (Canterbury ἐκ τοῦ

Canuar, ἡ Κανταβρυγίας) τῆς Ἀγγλίας καί ποίμανε τήν ἐπαρχία του μέχρι τῆς ἐκδημίας του (690), οἱ μόνες γνωστές πληροφορίες προέρχονται ἀπό ὅσα ἔχει διασώσει στό μνημειῶδες ἔργο του *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους (Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum)*²² ὁ πατέρας τῆς ἀγγλικῆς ἱστοριογραφίας ὁ Βέδας ὁ Αἰδέσιμος (Venerabile Baeda ἢ Bede the Venerable, 673-735)²³. Στόν ἴδιο ἐπίσης ὀφείλουμε καί ὅσα γνωρίζουμε γιά τήν ζωὴ καί τήν δραστηριότητά του πρὶν τῆς ἐλεύσεώς του στήν Ἀγγλία. Ὁ Βέδας ἀναφέρει ὅτι γεννήθηκε στήν Ταρσό τῆς Κιλικίας, ἀπό τήν ἡλικία τῶν 88 ἐτῶν κατά τό ἔτος ἐκδημίας του 19^η Σεπτεμβρίου 690, συμπεραίνεται ὅτι ἡ γέννησή του συνέβη περί τό 602²⁴. Ἡ ἐπόμενη πληροφορία προέρχεται πάλι ἀπό τόν Βέδα καί ἀναφέρεται στόν μοναχό Θεόδωρο μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐκλογῆς, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ μοναχοῦ Ἀνδριανοῦ, ἀπό μία μονή τῆς Νεαπόλεως, Ἰταλίας, καί τήν χειροτονία του ὡς ἀρχιεπισκόπου Canterbury, ἀπό τόν πάπα Βιταλιανό (657-672),

ἦταν γνωστή στούς Ρωμαίους ὡς ἡ χώρα τῶν Πίκτων (Pictavia), ἡ τῶν Καλιδόνων (Caledonia)· βλ. W. S. Hanson, «The Roman Presence: Brief Interludes», στό *Scotland After the Ice Age: Environment, Archaeology and History, 8000 BC-AD 1000*, K. J. Edwards, I. B. M. Ralston (ἐκδ.), Edinburgh 2003, σ. 195-216. Συνεπῶς, οἱ γνωστοί ὡς Σκῶτοι ἱεραπόστολοι στήν Γαλατία καί τήν Κεντρική Εὐρώπη περιελάμβαναν ἄτομα τόσο ἀπό τήν Ἰρλανδία ὅσο καί τήν Σκωτία, ὑπό τήν σύγχρονη γεωγραφική ἔννοια.

21. Βλ. V. Ortenberg, «The Anglo-Saxon Church and the Papacy», στό *The English Church and the Papacy in the Middle Ages*, C. H. Lawrence (ἐκδ.), Stroud ἐπανεκδ. 1999, σ. 29-62.

22. Πλέον σύγχρονη ἡ ἐκδόση τῶν B. Colgrave, R.A.B. Mynors, *Bede's Ecclesiastical History of the English People*, Oxford 1969, σέ αὐτό βασίζεται ἡ νεώτερη μετάφραση μέ σημειώσεις τῶν J. McClure, R. Collins (ἐκδ.), *Bede. The Ecclesiastical History of the English People*, ἐπανεκδ. 2008, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἐδῶ καί στήν συνέχεια ὡς *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*. Στό ἔργο καλύπτεται ἡ ἐποχή ἀπό τήν Ρωμαϊκή κατάκτηση ἀπό τόν Ἰούλιο Καίσαρα μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς συντάξεώς του, δηλ. τό 731. Ἀπό τά 5 βιβλία, στόν Θεόδωρο ἀναφέρονται, τά βιβλία IV καί V μέχρι τό 8^ο κεφ.

23. Μοναχός στήν μονή τῶν Βενεδικτίνων στό Jarrow, Northumbria· βλ. D. Farmer, «Bede», στό *The Oxford Dictionary of Saints Oxford*, Oxford 2004, σ. 45-46· M. Lapidge (ἐκδ.), *Bede and His World. The Jarrow Lectures, 1958-1993*, I.H.I., Aldershot 1994· A. Dionisotti, «On Bede, Grammars and Greek», *Revue Bénédictine* 92 (1982) 111-141· K. Lynch, «The Venerable Bede's knowledge of Greek», *Traditio* 39 (1983) 432-439.

24. *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, V, 8.

τήν 26η Μαρτίου του 668²⁵ καί στην συνέχεια την μετάβασή του στην Άγγλία τό επόμενο έτος, περί τήν 27η Μαΐου.

Ἡ μόρφωση τοῦ Θεοδώρου

Ἐχει καταδειχθεῖ ὅτι ἡ ἐξηγητική τῶν Ἁγίων Γραφῶν, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται ἀπό τόν Θεόδωρο εἶναι ἀμιγῶς ἀντιοχειανή²⁶ καί μάλιστα, ἔντονα ἐπηρεασμένη ἀπό τήν μακρά παράδοση τῶν Σύρων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς ἐπίσης ἀποδεικνύεται γνώστης καί τῆς συριακῆς γλώσσας²⁷. Συνεπῶς, μπορούμε νά εἰκάζουμε, μετά βεβαιότητος μάλιστα, ὅτι ἡ παιδεία τοῦ Θεοδώρου καλλιεργήθηκε,

πέρα ἀπό τήν γενέτειρά του Ταρό, τό λιγώτερο στήν Ἀντιόχεια, ἡ ὁποία ἦταν τό κέντρο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στήν Ἀνατολή²⁸, καί ἀκόμη περισσότερο στήν Ἐδεσσα τῆς Μεσοποταμίας, τό ἄλλο μεγάλο κέντρο τοῦ συριακοῦ Χριστιανισμοῦ²⁹.

Σημασία πάντως ἔχει ὅτι, ἂν καί δέν μνημονεύεται ρητῶς, θά πρέπει κάποια ἐποχή νά βρέθηκε στήν Κωνσταντινούπολη διότι ἀπό κάποιες πληροφορίες, τίς ὁποῖες διασώζει συμπωματικά γίνεται κατανοητό ὅτι ἔχει διαβιώσει ἐκεῖ ἀφοῦ ἔχει ἴδια ἀντίληψη τῆς πόλεως καί τῶν μνημείων τῆς³⁰. Ἄν κρίνουμε, μάλιστα, ἀπό τήν μετέπειτα δραστηριότητα τοῦ Θεοδώρου, ὅπως τήν συμμετοχή του στήν ἀντιμο-

νοθηλική σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649) καί τήν εὐρύτερη θεολογική συγκρότησή του, μπορούμε μετά βεβαιότητος νά εἰκάζουμε ὅτι παρέμεινε χρόνον ἰκανό στήν μονή τῆς Κυζίκου καί ἦρθε σέ ἄμεση συναστροφή μέ τόν Μάξιμο καί τό περιβάλλον του, ὥστε νά ἐνταχθεῖ στήν ομάδα του, ἡ ὁποία πρωτοστατοῦσε στόν ἀγῶνα κατά τῆς Ἐκθέσεως, τήν ἐποχή τοῦ Ἡρακλείου καί τοῦ Τύπου³¹ ἀργότερα στά χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Β'.

Στήν διακρίβωση τῆς πορείας τοῦ Θεοδώρου στόν δρόμο πρός τήν Ρώμη, ἕνα ἐπιπλέον στοιχεῖο ἀναπάντεχα εἰσφέρει μία ἀναφορά τοῦ πάπα Ζαχαρία (741-752) σέ ἐπιστολή του πρός τόν Βονιφάτιο ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Mainz (680-754)³². Ἡ πληροφορία αὐτή, ἂν καί δέν ἐκτιμᾶται ὡς σοβαρή καί αξιόλογη ἀπό τόν βασικό μελετητή τοῦ Θεοδώρου Μ. Lapidge ὥστε νά προσμετράται στό βιογραφικό του³³, παρόλα αὐτά δέν γίνεται νά ἀγνοηθεῖ. Στήν ἐπιστολή αὐτή μεταξύ τῶν ἄλλων πάπας Ζαχαρίας κάνει μνεῖα καί τοῦ Θεοδώρου (+690) γιά τόν ὁποῖο ἀναφέρει ὅτι ἦταν ἑλληνο-λατίνος καί προηγου-

μένως εἶχε σπουδάσει στήν Ἀθήνα φιλοσοφία, ἦταν φιλόσοφος, καί μετά χειροτονήθηκε στήν Ρώμη ὅπου ἔλαβε τό πάλιο³⁴. Νομίζω ὅτι ἡ ἀναφορά αὐτή δέν εἶναι τυχαία διότι ὁ μέν πάπας Ζαχαρίας ἦταν Ἕλληνας καί ὁ Βονιφάτιος Ἄγγλος, οἱ ὁποῖοι προφανῶς θά εἶχαν ἄμεση γνώση τῶν καταστάσεων τῶς ἐποχῆς εἴτε προσωπικῶς, εἴτε ἐξ ἀκοῆς.

Ὁ Θεόδωρος στήν Ρώμη

Στήν Ρώμη εἶναι ἀγνωστο πότε ἐγκαταστάθηκε ὁ Θεόδωρος³⁵, πιθανόν νά ἀκολούθησε καί αὐτός τό μεγάλο μεταναστευτικό κύμα πρός τήν Δύση, μεταξύ τῶν ἄλλων καί τῶν μαθητῶν τοῦ Μαξίμου, ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στήν Β. Ἀφρική καί ὕστερα στήν Ρώμη, ἐξαιτίας εἴτε τῆς ἀντιθέσεως στήν ἐπίσημη μονοθηλική πολιτική, εἴτε τῆς ἀραβικῆς προελάσεως³⁶.

Γιά τόν Θεόδωρο τό πιθανότερο εἶναι νά ἐγκαταστάθηκε ἀνάμεσα στούς συμπατριῶτες του, Κίλικες, στήν ἐπονομαζομένη μονή τῶν *Κιλικῶν*, ἡ «Ἀκουασαλβίας»³⁷.

25. *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, V. 8.

26. Βλ. B. Bischoff, M. Lapidge, *Biblical Commentaries from the Canterbury School of Theodore and Hadrian*, Cambridge 1994, ἐπανέκδ. 2006, σ. 243-249. Ἄλλη μία ἐνδειξη τῆς μαθητείας τοῦ Θεοδώρου στήν Ἀντιόχεια εἶναι ἡ εἰσαγωγή πολλῶν Ἀνατολικῶν ἁγίων, οἱ ὁποῖοι τιμοῦνταν ἰδιαίτερως στήν Ἀντιόχεια, στά πρῶιμα Ἀγγλοσαξονικά λειτουργικά βιβλία, ὅπως τοῦ ἁγ. Συμεῶνος τοῦ Στυλῆτου, τοῦ μάρτυρος Βαβύλα, τοῦ ἁγ. Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου, τοῦ ἁγ. Μίλου ἀπό τὰ Σούσα, ἁγ. Ἐφραίμ τοῦ Σύρου· βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 26-27. S. Brock, «The Syriac Background», σ. 40-43. Ch. Hahler, «Theodore and the Liturgy», σ. 225-226. J. Stevenson, *The 'Laterculus Malalianus' and the School of Archbishop Theodore*, Cambridge 1995, σ. 56-73. J. Stevenson, «Ephraim the Syrian in Anglo-Saxon England», *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 1.2 (1998) 253-272.

27. Βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 233-240. S. Brock, «St Theodore of Canterbury, the Canterbury School and the Christian East», *The Heythrop Journal* 36 (1995) 431-438.

28. Βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 14-27. Ἐκτός τῶν μεγάλων ἐρμηνευτῶν τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς, τά ὁποῖα παραθέτει κατ' ὄνομα ἡ νοηματικῶς φαίνεται ὅτι γνωρίζει ἀπό πρῶτο χέρι τήν *Χρονογραφία* τοῦ Ἰωάννη Μαλάλα, ἡ ὁποία συντέθηκε στήν Ἀντιόχεια περί τό 570, βλ. ὁ.π., σ. 25.

29. Βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 27-37. Στό Ἰγρόμνημα στήν *Πεντάτευχο*, ὁ Θεόδωρος ἀναφέρεται στά *cucumeres et perons*, τά ὁποῖα ἐρμηνεύει ὅτι εἶναι τό ἴδιο πρᾶγμα, ἀλλά τά ἀγγούρια λέγονται πεπόνια ὅταν γίνονται μεγαλύτερα καί συχνά ἕνα πεπόνι μπορεῖ νά φθάσει σέ βάρος μέχρι 30 λίβρες. Στήν πόλη τῆς Ἐδεσσας μάλιστα τόσο πολύ ἀναπτύσσονται ὥστε μετά δυσκολίας μία καμήλα μπορεῖ νά μεταφέρει δύο· βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 374-375. Προφανῶς εἶχε προσωπικές παραστάσεις. Δέν συγχέει τοῦς καρπούς, διότι τό ἀγγούρι στήν ἀρχαίότητα λεγόταν σίκκος· τό πεπόνι σίκκος πέπων καί τό «καρπούζι» σίκκος ὁ ἡμερος, διότι σίκκος ὁ ἄγριος ἦταν ἡ πικραγουριά καί ὅλα ἀνήκουν στό γένος *Cucumis*.

30. Οἱ γνώσεις φιλοσοφίας, ἀστρονομίας, ἰατρικῆς καί νομικῆς πού ἀποθησαυρίζονται στά ἔργα του ἐπιβεβαιώνουν τήν μαθητεία του στήν Κωνσταντινούπολη κοντά στούς φημισμένους δασκάλους τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἦταν ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης, ὁ Στέφανος ὁ Ἀλεξανδρέας, Γεώργιος Πισίδης κ.ἄ., κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 47-64. Πρβλ. M. Roueche, «Stephanus the Alexandrian Philosopher, the Canon and a Seventh-Century Millennium», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 74 (2011) 1-30.

31. Γιά τήν Ἐκθεσί καί τόν Τύπο, βλ. Π.Γ. Τσορμπατζόγλου, *Ὁ αὐτοκράτορας Βαρδάνης-Φιλιππικός (711-713). Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική του ὡς εἰσαγωγή στήν εἰκονομαχία*, Ἀθήνα 2019, σ. 33-41, 46-48.

32. Ἡ μαρτυρία αὐτή ἔχει ἀναδειχθεῖ ἀπό τόν A. S. Cook, «Theodore of Tarsus and Gisleus of Athens», *Philological Quarterly* 2 (1923) 1-25, ἰδιαίτερως σ. 3-5.

33. Βλ. *Anglo-Latin Literature 600-899*, London-Rio Grande 1996, σ. 141 σημ. 1. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 49-50.

34. *PL* 89, 943 C, ἐπιστολή 80. M. Tangl, (ἔκδ.), *S. Bonifatii et Lullii Epistolae, Epistolae Selectae*, I, Berlin 1916, ἐπανέκδ. 1989, ἀρ. 173. R. Rau, *Briefe des Bonifatius. Willibalds Leben des Bonifatius nebst einigen zeitgenossischen Dokumenten*, Darmstadt 1968, σ. 258, ἀγγλ. μεταφρ. E. Kyllie, *The English Correspondence of St Boniface*, London 1911. E. Emerton, *The Letters of St. Boniface*, New York 1940, μέ νέα εἰσαγωγή καί βιβλιογραφία ἀπό Th. F. X. Noble, N. York 2000. D. Jasper, H. Fuhrmann, *Papal letters in the Early Middle Ages*, Washington 2000, σ. 96-98. Πρβλ. J.B. Russell, «Saint Boniface and the Eccentrics», *Church History* 33 (1964) 235-247.

35. Γιά τήν Ρώμη τήν ἐποχή αὐτή, 7^{ος} αἰ., βλ. Th. F.X. Noble, «Rome in the seventh century», σ. 68-87.

36. Τήν ἐποχή αὐτή προτείνει καί ὁ Brock, «St Theodore of Canterbury, the Canterbury School and the Christian East», ὁ.π. σ. 432. S. Borsari, «Il monachesimo bizantino nell'Italia meridionale e insulare», *Settimane* 34 (1988) 675-95.

37. Ἡ μονή εὐρίσκεται στά νότια τῆς Ρώμης, μεταξύ τοῦ ἁγ. Παύλου «πρό τῶν τοιχῶν» καί τῶν κα-

Ἀκολουθώντας τόν Μάξιμο Ὁμολογητή συμμετείχε στους θεολογικούς προβληματισμούς τῆς ἐποχῆς, μέ κορυφαίο τό σχετικό μέ τόν Μονοθελητισμό³⁸. Ὑπάρχει, μάλιστα, μία ἀναφορά, μεταξύ τῶν ὑπογραφῶν τῶν συμμετεχόντων στήν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649)³⁹, τοῦ ὀνόματος Θεοδώρου μοναχοῦ, κάτι που ἀβίαστα παραπέμπει στόν δικός μας⁴⁰.

Μετά τήν σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649) ἀγνοοῦμε τίς λεπτομέρειες τοῦ κατοπινοῦ βίου τοῦ Θεοδώρου Ταρσεώς. Ἄν ὅμως κρίνουμε ἀπό τήν μαρτυρία τοῦ Βέδα⁴¹ ὅτι πρὶν τήν ἐκλογή του ὡς ἀρχιεπισκόπου Canterbury (τέλη 667) ζοῦσε ὡς μοναχός καί χρειάσθηκε ὁ πάπας νά ἀναμείνει τέσσε-

ρις μῆνες γιά νά μακρύνει ἡ κώμη του προκειμένου νά γίνει ἡ κουρά κατὰ τό λατινικό τυπικό, δηλ. κυκλικά στήν κορυφή τῆς κεφαλῆς, καθότι εἶχε κουρά κατὰ τό βυζαντινό τυπικό, *κεκαρμένος ἐν χρῶ*⁴², ἀβίαστα συμπεραίνεται ὅτι παρέμεινε καθ' ὅλο αὐτό τό διάστημα σέ κάποια ἐκ «τῶν *Βυζαντίων μονῶν*», μάλλον τῶν Κιλικίων⁴³.

Ἡ ἐκλογή τοῦ Θεοδώρου ὡς ἀρχιεπισκόπου Canterbury, Ἀγγλίας

Ὁ ἐπόμενος σταθμός στήν ζωή τοῦ Θεοδώρου εἶναι ἡ ἐκλογή καί χειροτονία του ὡς ἀρχιεπισκόπου Canter-

τακομβῶν τῆς Ἀππίας οδοῦ· μάλλον ταυτίζεται μέ τήν σημερινή ἐκκλησία τῶν ἁγ. Βικεντίου καί Ἀναστασίου κοντά στίς *Tre Fontane*. Θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαιότερη ἐλληνική μονή στήν Αἰώνια Πόλη· ἡ πρώτη μαρτυρία γιά τήν ὑπαρξή της προέρχεται ἀπό τά πρακτικά τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (649), κάτι πού ὑποδηλώνει στήν σύστασή της σέ παλαιότερη ἐποχή· βλ. U. Broccoli, *L'abbazia delle Tre Fontane. Fasi paleocristiane e altomedievali del complesso 'ad Aquas Salvias' in Roma, Rome 1980*. Στήν προκειμένη περίπτωση, ἡ μονή προφανῶς ἐξαρχῆς ὀνομαζόταν ὡς *Ἀκουασαλβίας* (*Aquas Salvias*) ἀπό τήν τοποθεσία, ἢ τῶν *Κιλικίων* μετά τήν ἐγκατάσταση τῶν Κιλικίων προσφύγων μοναχῶν καί ἐπισήμως, μετά τήν ἀποθησαύριση τῆς κάρας, ὡς τοῦ ἁγ. Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου, πρὸς τιμὴν τοῦ μάρτυρος· βλ. Broccoli, *L'abbazia delle Tre Fontane*, ὁ.π.ν., σ. 21-22.

38. Τό μείζον πρόβλημα τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Μονοθελητισμός καί μάλιστα ὅπως αὐτός ἐκφραζόταν μέσα ἀπὸ τίς ἐπίσημες συνοδικές καί αὐτοκρατορικές ἀποφάσεις, καρπός τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἡρακλείου νά γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Μονοφυσιτῶν, ἀπὸ τήν ἐμπειρία του στήν Ἀνατολή. Γιά τόν Μονοθελητισμό καί τίς σχετικές συμφιλωτικές προσπάθειες, βλ. Τσορμπατζόγλου, *Ὁ αὐτοκράτορας Βαρδάνης -Φιλιππικός (711-713)*, ὁ.π.ν., σ. 23-59. P. Verghese, «The Monothelite Controversy. A Historical Suevey», *Greek Orthodox Theological Review* 13 (1968) 196-211.

39. Βλ. Τσορμπατζόγλου, *Ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ (649)*, ὁ.π.ν. C. Cubitt, «The Lateran Council of 649 as an Ecumenical Council», στό *Chalcedon in Context. Church Councils 400-700*, Liverpool 2009, σ. 133-147.

40. Κατὰ τήν δευτέρα συνεδρία, (ACO 2/I, σ. 48, 26-28)· βλ. Τσορμπατζόγλου, *Σύνοδος Λατερανοῦ*, ὁ.π.ν., σ. 48-49.

41. *Εκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 1.

42. Ὑπῆρχαν τρεῖς διαφορετικοί τύποι μοναχικῆς κουράς: 1. τῶν Βυζαντινῶν, ἡ τελεία κουρά ὅλης τῆς κώμης, ἐν χρῶ. 2. ἡ δίκην στεφάνου τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς τῶν Λατίνων, ἡ Πετρίνεια, καί 3. ἡ κουρά τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τῆς κεφαλῆς ἀπὸ αὐτὴ σέ αὐτὴ ὅπως τῶν Ἰρλανδῶν μοναχῶν, ἡ ὁποία ἀνάγεται στους Κέλτες Δρυῖδες· βλ. Κουτλουμουσιανός, *Οἱ ἐραστές τῆς βασιλείας. Συνάντηση Κελπικοῦ καί Βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ*, ὁ.π.ν., σ. 35, σημ. 60. H. Leclercq, «Tonsure», *DACL* 15, στ. 2430-2443. Alice M. Talbot, A. Kazdan, «Tonsure», *Oxford History of Byzantium*, 3, σ. 2093-2094.

43. Βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, ὁ.π.ν., σ. 65-69.

bury, Ἀγγλίας, τό 668⁴⁴. Γιά τά γεγονότα αὐτά οἱ μόνες διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τόν Βέδα, καί ἐν συντομίᾳ ἔχουν ὡς ἐξῆς: Ὁ *Deusdedit*, ἕκτος ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας τοῦ *Canterbury*, πέθανε τὴν 14η Ἰουλίου (664). Πέθανε, ἐπίσης, τὴν ἴδια ἡμέρα ὁ *Eorcenberht* βασιλέας τοῦ *Kent*, ἀφήνοντας ἔτσι τό βασίλειό του στόν γιό του *Egbert*, τό ὁποῖο διετήρησε ἐννέα ἔτη. Ἐφόσον ὁ (ἀρχιεπισκοπικός) θρόνος ἔμενε κενός γιά σοβαρό χρονικό διάστημα ἕνας ἱερέας ὀνόματι *Wigheard*, ἄτομο ἐκπαιδευμένο στά ἐκκλησιαστικά, ἄγγλος στήν καταγωγή, ἀπεστάλη στήν *Ρώμη* ἀπὸ τόν ἐν λόγῳ βασιλέα *Egbert* καί ἀπὸ τόν *Oswiu*, βασιλέα τῶν *Northumbrians*, μέ τό αἶτημα νά χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος γιά τήν ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας, στέλλοντας μαζί του καί πολλά σκεύη ἀπὸ χρυσό καί ἄργυρο ὡς δῶρα στόν ἀποστολικό πάπα. Ὅταν ἔφθασε στήν *Ρώμη* βρήκε πάπα τόν Βιταλιανό νά προϊστάται τῆς ἀποστολικῆς ἔδρας, ἀλλά, λίγο μετά τὴν γνωστοποίηση τῆς αἰτίας τοῦ ταξιδιού του, ὁ *Wigheard* καί οἱ συνοδοὶ πού ταξίδευσαν μαζί του, προσβλήθηκαν ἀπὸ λοιμὸ καί πέθαναν. Ὁ ἀποστολικός πάπας τότε ζήτησε νά συμβουλευθεῖ περὶ τοῦ πρακτέου καί στό τέλος πολὺ δύσκολα κατόρθωσε νά βρεῖ κάποιον γιά νά τὸν στείλει ὡς ἀρχιεπίσκοπο τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀγγλίας. Ζοῦσε στό μοναστήρι τοῦ *Hiridanum*⁴⁵, τό ὁποῖο δέν εἶναι μακριά ἀπὸ τὴν πόλη τῆς *Νεαπό-*

λεως στήν *Καμπανία*, κάποιος ἠγούμενος ὀνόματι Ἀδριανός⁴⁶, Ἀφρικανικῆς καταγωγῆς, καλὰ ἐκπαιδευμένος στίς Ἅγιες Γραφές, πεπειραμένος στήν μοναστική καί ἐκκλησιαστική πρακτική καί ἐξίσου ἱκανός στήν ἐλληνική καί λατινική γλῶσσα. Ὁ πάπας τότε ἔστειλε νά τὸν καλέσουν καί τοῦ ζήτησε νά ἀποδεχθεῖ τὴν ἐπισκοπή καί νά ταξιδεύσει στήν *Βρετανία*, ἀλλά ἐκεῖνος ἀπάντησε, ὅτι ἦταν ἀνάξιος ἐνός τόσο μεγάλου ἀξιώματος· θά μπορούσε ὅμως νά ὑποδείξει κάποιον ἄλλον, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρινόταν περισσότερο στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἡλικίας καί τῆς μορφώσεως προκειμένου νά ἀναλάβει τὴν θέση αὐτή· πρότεινε, λοιπόν, στόν πάπα κάποιον ἄββᾶ ὀνόματι Ἄνδρέα, ἀπὸ ἕνα γειτονικό γυναικεῖο μοναστήρι, στόν ὁποῖο ἀναγνώριζαν ὅλοι ὅσοι τὸν ἤξεραν τὴν καταλληλότητα γιά ἕνα τέτοιο ἀξίωμα. Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ σωματική ἀδυναμία καί ἡ ἀσθένεια, δέν ἐπέτρεπαν τὴν χειροτονία του ὡς ἐπίσκοπου. Κατόπιν τούτου πάλι ὁ Ἀδριανός πιέσθηκε γιά νά ἀποδεχθεῖ τὴν ἐπισκοπή. Ὁ Ἄνδριανός τότε ζήτησε λίγο χρόνο, γιά νά δεῖ ἐάν θά μπορούσε νά βρεῖ κάποιον κατάλληλο γιά νά χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος. Ὑπῆρχε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ στήν *Ρώμη*, ἕνας μοναχός ὀνόματι Θεόδωρος γνωστός τοῦ Ἀδριανοῦ, γεννημένος στήν *Ταρσό* τῆς *Κιλικίας*, ἄνθρωπος πολὺ μορφωμένος στήν *θύραθεν* καί ἐκκλησιαστική γραμματεία, καθὼς ἐπίσης στά

44. Βλ. R. Shaw, «Bede, Theodore and Wighard: Why did Pope Vitalian need to appoint a new Bishop for the English church in the 660s?», *Revue d'Histoire Ecclesiastique* 113 (2018) 521-543.

45. Γιά τὴν τοποθεσία τῆς μονῆς ὁ Lapidge προτείνει ἀντὶ τῆς ἀναγνώσεως *Hirida* ἢ *Nirida*, ἀγνωστο τοπωνύμιο στήν περιοχή τῆς *Νεαπόλεως*, Ἰταλίας ὡς *Nisida*, ἀφοῦ ὑπάρχει ὁμώνυμη νησίδα στόν κόλπο τῆς *Νεαπόλεως* καί μαρτυρεῖται μοναστήρι-κάστρο, βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 120-122. Πρβλ. J.-M. Martin, «Hellénisme politique, hellénisme religieux et pseudo-Hellénisme à Naples (VII-XII siècle)», *Νέα Ρώμη* 2 (2005) 59-77.

46. Γιά τὸν Ἀδριανό γενικά, βλ. A. S. Cook, «Hadrian of Africa, Italy, and England», *Philological Quarterly* 2 (1923) 241-258. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, σ. 82-132.

έλληνικά καί στά λατινικά· ἐγνωσμένης ἀρετῆς καί σεβάσμιος ὡς πρὸς τὴν ἡλικία, ἐξήντα ἔξ χρόνων. Ὁ Ἀδριανὸς πρότεινε στὸν πάπα τὸν ἄνδρα αὐτὸν καί αὐτὸς ἀμέσως συμφώνησε νὰ τὸν χειροτονήσει ἐπίσκοπο, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ τὸν συνοδεύσει (ὁ Ἄνδριανὸς) στὴν Βρετανία, ἐπειδὴ εἶχε ταξιδεψεῖ ἤδη μέσω τῆς Γαλλίας δύο φορές γιὰ διάφορες ἀποστολές καί ἐπομένως ἦταν ἐξοικειωμένος μέ τὸν δρόμο καί ἐπιπλέον εἶχε ἀρκετούς δικούς του ἀνθρώπους (στά μέρη ἐκεῖνα). Ἀκόμη, νὰ μείνει συνεργάτης του στὴν διδασκαλία καί ἄγρυπνο μάτι γιὰ νὰ ἀποτρέπει τὴν εἰσαγωγή ἐλληνικῶν συνηθειῶν ἀπὸ τὸν Θεόδωρο στὴν ἐκκλησία πού θὰ διοικούσε, οἱ ὁποῖες εἶναι ἀντίθετες στὴν ἀληθινὴ πίστη. Ἔτσι, λοιπόν, αὐτὸς χειρονήθηκε ὑποδιάκονος, ἀφοῦ ὁμως πρῶτα περίμενε τέσσερις μῆνες νὰ μακρύνουν τὰ μαλλιά του γιὰ νὰ λάβει κουρά κατὰ τὸν τύπο τοῦ στέμματος, διότι προηγουμένως εἶχε τὴν κουρά τοῦ ἀπ. Παύλου κατὰ τὸν ἀνατολικὸ τύπο. Χειροτονήθηκε (ὁ Θεόδωρος) ἀπὸ τὸν πάπα Βιταλιανό⁴⁷ τὸ ἔτος 668 μ.Χ. (ἡμέρα) Κυριακὴ 26 Μαρτίου καί στίς 27 Μαΐου ἐστάλη μέ τὸν Ἀδριανὸ στὴν Βρετανία. Διὰ θαλάσσης ἔφθασαν στὴν Μασσαλία καί ἀπὸ ἐκεῖ ἀπὸ διὰ ξηρᾶς στὴν Ἀρελάτη (Arles), διότι εἶχε νὰ παραδώσει στὰν ἀρχιεπίσκοπο ἐκείνης τῆς πόλεως, συστατικές ἐπιστολές ἀπὸ τὸν πάπα Βιτα-

λιανό... Μόλις ἔφθασε, ὁ Θεόδωρος τοῦ παρεχώρησε τὸ μοναστήρι τοῦ ἁγ. Πέτρου τοῦ ἀποστόλου, ὅπου οἱ ἀρχιεπίσκοποι τοῦ Canterbury θάβονται συνήθως⁴⁸, (ὅπως ἔχω πεῖ καί ἐνωρίτερα), διότι κατὰ τὴν ἀναχώρησή του (τοῦ Θεοδώρου), ὁ ἀποστολικὸς πατέρας εἶχε ὑποδείξει νὰ φροντίσει γιὰ τὴν παραχώρηση ἑνὸς καταλλήλου ἐνδιαίτηματος γιὰ τὸν ἴδιο (τὸν Ἀδριανό) καί τοὺς συνοδούς του. Ὁ Θεόδωρος ἀφίχθη στὴν Ἀγγλία τὴν Κυριακὴ 27η Μαΐου 669 καί ὁ Ἀδριανὸς τὸ ἐπόμενο ἔτος⁴⁹.

Τὴν ἐποχὴ τῆς ἀφίξεως τοῦ Θεοδώρου, Μάιος τοῦ 669, τὰ βασίλεια τῆς Mercia, Wessex, East Anglia καί τοῦ Kent δὲν διέθεταν ἐπισκόπους καί μόνον ἡ Ὑόρκη εἶχε τὸν, ἀντικανονικό, Chad καί τὸ Λονδίνο τὸν σιμωνιακὸ Wine.

Ὁ Θεόδωρος, μαζί με τὸν ἡγούμενο Ἀδριανό, τὸ ἐπόμενο ἔτος, ἀνέλαβαν μεγάλη περιοδεῖα προκειμένου νὰ γνωρίσουν ἀπὸ κοντὰ τὰ προβλήματα καί τίς ἀνάγκες τῆς νέας χώρας. Οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις ἦταν ἀπογοητευτικές. Ἱερεῖς καί ἡγούμενοι δὲν ὑπῆρχαν στά μοναστήρια καί τίς ἐνορίες, πολὺ περισσότερο σχολεῖα. Ἐπίσης μεγάλο πρόβλημα συνιστοῦσε οἱ ἐκτεταμένες καί ἐν πολλοῖς ἀκαθόριστες δικαιοδοσίες τῶν ἐπισκόπων, τοπικά καί κανονικά.

Μετά ἀπὸ τίς πρῶτες διευθετήσεις ὁ Θεόδωρος μπορούσε πλέ-

47. Γιὰ τὸν πάπα Βιταλιανό, βλ. *Liber Pontificalis*, I, ὄπ.π., σ. 343 = Davis, *The Book of Pontiffs*, ὄπ.π., σ. 73-74. A. Economou, *Byzantine Rome and Greek Popes. Eastern Influence on Rome and the Papacy from Gregory the Great to Zacharias, AD 590-752*. N. York 2007, σ. 162-162.

48. Ὁ καθεδρικός ναὸς τοῦ Canterbury ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν ἁγ. Αὐγουστῖνο τὸ 602, ὁ ὁποῖος τὸν ἀφιέρωσε στὸν Σωτῆρα Χριστό. Ἀκόμη, ἱδρυσε τὸ μοναστήρι τῶν ἁγ. Πέτρου καί Παύλου ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, τὸ ὁποῖο ἀργότερα ἀφιερώθηκε στὸν ἁγ. Αὐγουστῖνο, γιὰ αἰῶνες ἦταν ὁ τόπος ταφῆς τῶν βασιλέων τοῦ Kent καί τῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Canterbury, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Βέδσας βλ. P. Collinson, N. Ramsay, M. Sparks (ἐκδ.), *A History of Canterbury Cathedral*, Oxford 1995, ἀναθ. ἔκδ. 2002. πρβλ. J. Moorhead, «Bede on the Papacy», *Journal of Ecclesiastical History* 60 (2009), 217-232, ἐδῶ σ. 217, σημ. 1.

49. *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, IV, 1.

ον νὰ συγκαλέσει τὴν πρώτη σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βρετανίας, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 672 ἢ 673 στὸ Hertford, ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Lee στά σύνορα μετὰ ξὺ Essex καί Mercia⁵⁰. Ἐπίσης, συγκαλέσε στίς 17 Σεπτεμβρίου 679 σύνοδο στὸ Hatfield⁵¹. Στὴν σύνοδο αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε ἀφενὸς μὲν ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας περίξ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοδώρου, ἀφετέρου δέ ἡ δογματικὴ θέση τῆς ἐναντιῶν τῶν αἱρέσεων, οἱ ὁποῖες μέχρι τότε εἶχαν ἐμφανισθεῖ. Στὴν τελευταία φάση ἀναθεματίσθηκαν ὅλοι οἱ μεγάλοι αἱρετικοὶ τοῦ παρελθόντος καί ὁμολογήθηκε ἡ πίστη στίς ἀποφάσεις τῶν πέντε Οἰκουμενικῶν συνόδων, μέ ἔμφαση στὴν τελευταία μεγάλη σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ, τὴν ὁποία εἶχε συγκαλέσει ὁ πάπας Μαρτῖνος στὴν Ρώμη λίγα χρόνια πρὶν (649)⁵².

Ἡ φιλολογικὴ σχολὴ τοῦ Canterbury

Κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Βέδα πέρα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση τῆς Ἀγγλί-

ας, πρωταρχικὸ μέλημα τοῦ Θεοδώρου ἀποτέλεσε ἡ ὀργάνωση σχολῆς στὸ Canterbury⁵³ μέ σκοπὸ τὴν παραγωγή καταλλήλων στελεχῶν γιὰ τὴν ἐπὶ ἀνδρωση τῶν μονῶν καί τῶν ἐνοριῶν τῆς νέας ἐπαρχίας. *Καί ἐπειδὴ καί οἱ δύο τους, ὅπως εἶπα, ἦσαν ἄρτια κατηρησμένοι στὴν ἱερὴ καί θύραθεν λογοτεχνία, συγκεντρώθηκαν γύρω τους πλήθος μαθητῶν, ἡ διάνοια τῶν ὁποίων ἀρδευόταν καθημερινὰ μέ ποταμούς ὑγιούς μαθήσεως, ἔτσι ὥστε νὰ δίνουν στὸ ἀκροατήριό τους μαζί μέ τὰ βιβλία τῶν Ἁγίων Γραφῶν καί μαθήματα ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ἀστρονομίας καί ἀριθμητικῆς. Ἀπόδειξη τούτου εἶναι ὅτι ζοῦν μέχρι τῶν ἡμερῶν μερικοὶ ἀπὸ ἐκείνους τοὺς λογίους, οἱ ὁποῖοι εἶναι τόσο ἐξοικειωμένοι μέ τὴν ἐλληνικὴ καί τὴν λατινικὴ γλῶσσα ὅσο καί στὴν δική τους, στὴν ὁποία γεννήθηκαν. Δέν ὑπῆρξαν ποτέ πιὸ εὐτυχισμένοι χρόνοι ἀπὸ τότε πού ἦρθαν οἱ Ἄγγλοι στὴν Βρετανία*,⁵⁴.

Ὁ πρῶτος πυρήνας τῶν διδασκάλων εὐνόητο εἶναι ὅτι ἀπαρτίσθηκε ἀπὸ τὸν Θεόδωρο, τὸν Ἀδριανὸ καί τοὺς μαθητές πού ἀκολούθησαν καθῶς ἐπίσης καί ὡς ἐκπαιδευτικὸ ὕλικό, τὰ βιβλία, πού ἔφεραν μαζί τους⁵⁵. Ἀπὸ τὸν Βέδα γνω-

50. Βέδσας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, IV, 5. Ὁ μὴ ἀκριβὴς ὑπολογισμὸς ὀφείλεται στὴν ἀσάφεια τοῦ Βέδα γιὰ τὸ annus domini καί τοῦ τρίτου ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ Ecgfrith τῆς Northumbria. βλ. S. Wood, «Bede's Northumbrian Dates Again», *English Historical Review* 98 (1983) 284. Γιὰ τὴν σύνοδο γενικά, βλ. C. Heath, *The First Unity. The Story of the Synod of Hertford, A.D. 673*, Hertford 1971. C. Cubitt, *Anglo-Saxon Church Councils c. 650-850*, Leicester 1995, σ. 249-250.

51. Βέδσας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, IV, 18 (16).

52. Βέδσας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, IV, 17.

53. Ἡ ἐκπαίδευση παλαιότερα ἦταν ἐν πολλοῖς ἦταν ἰδιωτικὴ ὑπόθεση καί ἀποτελοῦσε κυρίως προσφορά τῶν μονῶν στὴν Ἀγγλία καί στὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Φραγκικῆς βασιλείας, βλ. L. Maître, *Les écoles épiscopales et monastiques en Occident avant les Universités (768-1180)*, Paris 1924, σ. 1-47. P. Riché, *Education et culture dans l'Occident barbare, VIe-VIIIe siècles*, Paris 1962. M. Hildebrandt, *The External School in Carolingian Society*, Leiden-N. York-Boston 1992, σ. 21-48. Ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος ἴδρυσε δύο σχολές στὸ Canterbury, στὸν καθεδρικό ναὸ καί στὴν μονὴ τῶν ἁγ. Πέτρου καί Παύλου, ἀλλὰ τὰ πολιτικά προβλήματα που ἐπακολούθησαν ἐμπόδισαν τὴν ἀνθιστῆ τους. βλ. P. F. Jones, «The Gregorian Mission and English Education», *Speculum* 3 (1928) 335-348. M. Lapidge, «Schools», στὸ *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*, M. Lapidge, J. Blair, S. Keynes, D. Scragg (ἐκδ.), Chichester 2014, σ. 421-423.

54. *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία* IV, 2.

55. Βλ. D. Dumville, «The importation of Mediterranean manuscripts into Theodore's England», στὸ *Archbishop Theodore: Commemorative Studies on His Life and Influence*, M. Lapidge (ἐκδ.),

ρίζουμε τά ονόματα πολλών μαθητών⁵⁶, αλλά ο πλέον γνωστός, επειδή κατέλιπε σοβαρό συγγραφικό έργο, είναι ο Aldhelm⁵⁷. Φυσικά, η βασική γλώσσα των σπουδών ήταν η λατινική, με παράλληλη πλούσια διάνθιση ελληνικής ορολογίας εκκλησιαστικής και έπιστημονικής⁵⁸. Από τίς διάσπαρτες πληροφορίες μπορούμε νά κατανοήσουμε τό εύρος τών παρεχομένων σπουδών, όπως άστρονομία, μαθηματικά, ιατρική, ζωολογία⁵⁹.

Από τά έργα πού διασώθηκαν καί άποδίδονται ή συνδέονται με τόν Θεόδωρο καί τό περιβάλλον του ξεχωρίζουν: 1. *Penitentiale*, τό όποιο είναι ένα εύσυντοπο έγχειρίδιο κανονικού δικαίου⁶⁰, 2. Η λατινική μετάφραση του *Bios* του προσφιλοϋς του συμπατριώτου άγ. Άναστασίου του Πέρσου *Passio sancti Anastasii*⁶¹ 3. Τά άρχαιότερα σωζόμενα τμήματα λατινικής ποιήσεως στην Άγγλία διά χειρός Θεοδώρου, *Octosyllabic*

Cambridge 1995, επανέκδ. 2006, σ. 96-119.

56. Κατά τόν Βέδα «πλήθος μαθητών», *Εκκλησιαστική Ιστορία* IV, 2.

57. Βλ S. Gwara (έκδ.), *Aldhelmus Malmesbiriensis. Prosa de virginitate cum glosa latina atque anglosaxonica. Textus*, Turnhout 2001. M. Lapidge, M. Henen (μετάφρ.), *Aldhelm: The Prose Works*, Cambridge 1979 επανέκδ. 2009. M. Lapidge, J. Rosier, (μετάφρ.) *Aldhelm: The Poetic Works*, Cambridge 1985. A. Orchard, *The Poetic Art of Aldhelm*, Cambridge 1994. M. Lapidge, «The Career of Aldhelm», *Anglo-Saxon England* 36 (2007) 15-69. ό ίδιος, «Aldhelm», στο *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*. M. Lapidge, J. Blair, S. Keynes, D. Scragg (έκδ.), Chichester 2014, σ. 27-29. J. Story, «Aldhelm and Old St Peter's, Rome», *Anglo-Saxon England* 39 (2010) 7-20. *Aldhelm and Sherborne. Essays to Celebrate the Founding of the Bishopric*, K. Barker, N. Brooks (έκδ.), Oxford 2010, ιδιαίτέρως, D. Probert, «Aldhelm, New light on Aldhelm's letter to King Gerent of Dumnonia», σ. 110-128 καί B. Yorke, «Aldhelm's Irish and British Connections», σ. 164-180. G. Dempsey, *Aldhelm of Malmesbury and the Ending of Late Antiquity*, Turnhout 2015.

58. Βλ J. Stevenson, *The Laterculus Malalianus and the School of Archbishop Theodore*, Cambridge, Cambridge 1995, σ. 17-20. M. Lapidge, «The Study of Greek at the School of Canterbury in the Seventh Century», στο *The Sacred nectar of the Greeks: The study of Greek in the West in the Early Middle Ages*, M. Herren, S. Brown (έκδ.), London 1998, σ. 169-194 (=M. Lapidge, *Anglo-Latin Literature 600-899*, London 1996, σ. 123-139).

59. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, όπ.π., σ. 61-62

60. Συνδέεται με τό έργο της συνόδου του Hertford (672/673). Τό λατινικό κείμενο, P. W. Finsterwalder (έκδ.), *Die Canones Theodori Cantuariensis und ihrer Oberlieferungsformen*, Weimar 1929. A.W. Hadden & W. Stubbs (έκδ.), *Councils and Ecclesiastical Documents relating to Great Britain and Ireland*, III, Oxford 1964, σ. 173-204. Η άγγλική μτφρ. J. McNeill, H. Gamer, *Medieval Handbooks of Penance: A Translation of the Principal Libri Poenitentiales*, επανέκδ. N. York 1990, σ. 180-215. Βλ G. Le Bras, «Notes pour servir a l'histoire des collections canoniques, I. Iudicia Theodori», *Revue historique de droit franqais et etranger* 4th ser. 10 (1931) 95-131. Th. Charles-Edwards, «The Penitential of Theodore and the *Judicia Theodori*», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 141-174. J. Siemens, *The Christology of Theodore of Tarsus. The Laterculus Malalianus and the person and work of Christ*, Turnhout 2010, σ. 25-28. ό ίδιος, «The Poenitentiale Theodori in Theological Perspective: Soteriological Aspects of Confession according to Theodore of Tarsus», *Logos: A Journal of Eastern Christian Studies* 53 (2012) 83-91.

61. (BHL 410b). C. V. Franklin (έκδ.), *The Latin Dossier of Anastasius the Persian. Hagiographic Translations and Transformations*, Toronto 2004, σ. 70-137. ή ίδια, «Theodore and the Passio S. Anastasii», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 175-203. C.V. Franklin, P. Meyvaert, «Has Bede's Version of the *Passio S. Anastasii* come down to us in BHL 408?», *Analecta Bollandiana* 100 (1982) 373-400. Βασίζεται σε ελληνικό χειρόγραφο πού έφερε μαζί ό Θεόδωρος (BHG 84), *Bios Άναστασίου του Πέρσου*, B. Flusin (έκδ. -μετάφρ. -σχόλ.), *Saint Anastase le Perse et l'histoire de la Palestine au debut du VIIe siècle*, I & II, Paris 1992, σ. 30-34. Siemens, *The Christology of Theodore of Tarsus*, όπ.π., σ. 28-31.

*Poems*⁶², 4. *Canterbury Commentaries*, έρμηνευτικά ύπομνήματα καί παρασελίθειες σημειώσεις σε Βιβλικά κείμενα της Παλαιάς καί Καινης Διαθήκης, όπου γίνεται χρήση του μεγαλύτερου μέρους της πατερικής έρμηνευτικής γραμματείας, κάτι τό όποιο, μεταξύ τών άλλων,

συνιστά μία εισέτι απόδειξη τών βιβλίων, πλήρης βιβλιοθήκη, πού έφεραν μαζί τους ό Θεόδωρος καί ό Άδριανός⁶³, 5. Άλλά, τό πλέον γνωστό έργο του Θεοδώρου είναι τό γνωστό ως *Laterculus*⁶⁴ *Malalianus*. Με βάση την *Χρονογραφία* του Ίωάννη Μαλάλα⁶⁵ ό Θεόδωρος

62. Ο όκτασύλλαβος στίχος άπαρτίζεται από όκτώ συλλαβές καί τονίζεται συνήθως στην τρίτη καί την έβδόμη συλλαβή, είναι κυρίως Ιαμβικός ή τροχαϊκός. Άποτελούσε πολύ δημοφιλές είδος ποιήσεως άνάμεσα στους λογίους μοναστικούς κύκλους, ιδιαίτέρως για τίς άνάγκες του επιγράμματος, με κορυφαίο έκπρόσωπο τόν πατριάρχη Ίεροσολύμων Σωφρόνιο, ό όποίος άποτέλεσε παράδειγμα στον Θεόδωρο. βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, όπ.π., σ. 186-189. M. Lapidge, «Theodore and Anglo-Latin octosyllabic verse», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 260-281. Siemens, *The Christology of Theodore of Tarsus*, όπ.π., σ. 32-34. Πρβλ. Π. Χρήστου, *Έλληνική Πατρολογία*, Ε, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 707-710. Ί. Ταουσάνης, *Τό όμιλητικό έργο του Σωφρονίου Ίεροσολύμων στις δεσποτικές καί θεομητορικές εορτές*, Εισαγωγή-κριτική έκδοση, (άνέκδ. διδ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 2009, σ. 17-18. Alan Cameron, «The Epigrams of Sophronius», *The Classical Quarterly* 33 (1983) 284-292. D. E. Arfuch, «Los poemas anacreonticos para la anunciación y la natividad de San Sofronio de Jerusalén: aspectos literarios y teológicos», *Studia monastica*, 56 (2014) 221-255.

63. Στην Πεντάτευχο, δηλ. τά πέντε πρώτα βιβλία της Π. Διαθήκης, καί στα Εύαγγέλια, βλ. την έκδοση τών ύπομνημάτων, Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, όπ.π., σ. 173-179, για τά σημειώματα γνωστά ως *Leiden Glossary*: εισαγωγικά σ. 190-295, λατ. κείμενο με άγγλκ. μετάφρ. σ. 298-424. R. Marsden, *The Text of the Old Testament in Anglo-Saxon England*, Cambridge 1995, σ. 1-75. ό ίδιος, «Theodore's Bible: the Pentateuch», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 236-254. P. McGurk, «Theodore's Bible: the gospels», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 255-259. J. Pfeifer, «The Canterbury Bible glosses: facts and problems», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 281-333. ό ίδιος, «Early Anglo-Saxon Glossaries and the School of Canterbury», *Anglo-Saxon England* 16 (1987) 17-44. Siemens, *The Christology of Theodore of Tarsus*, όπ.π., σ. 34-40. Πρβλ. J. Stevenson, «Ephraim the Syrian in Anglo-Saxon England», *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 1 (1998) 253-272. Σε μία περίπτωση καταγράφεται ως πηγή για την έτυμολογία του τοπωνυμίου *Εμμαούς*, ως *αιμα αδελφου* (blood of a brother), κατά την άνάλυση του Σωφρονίου, όπως παραδίδει ό Θεόδωρος. Επειδή, όμως, πουθενά στο σωζόμενο έργο του Σωφρονίου δεν άπαντάνται παρόμοιο χωρίο, ό Lapidge εικάζει ότι διασώζεται από μνήμη, καρπός τών προσωπικών συναντήσεων τών δύο άνδρών, κάτι πού άποδεικνύει την γνωριμία τους, βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, όπ.π., σ. 219, 310.

64. Ός *laterculus* χαρακτηριζόταν ένας δίσκος λίθινος, συνήθως μαρμαρίνος, ή από τερακότα τόν όποιο χρησιμοποιούσαν για την καταγραφή συντόμων πληροφοριών άμεσης άνάγκης με μορφή καταλόγου ή ήμερολογίου. Κατ'έπέκταση ό όρος χρησιμοποιούνταν καί για τό περιεχόμενο πού αντιπροσώπευε μία τέτοια έπιγραφή, συνήθως έναν κατάλογο, ένα μητρώο ή ένα πίνακα, άνεξαρτήτως από τό μέσο ή τό υλικό στο όποιο δημοσιεύθηκε. Ο αντίστοιχος ελληνικός όρος είναι πλίνθος ή όστρακο. Κατά τόν Ίσίδωρο Σεβίλλης ένας ήμερολογιακός κύκλος θά πρέπει νά ονομάζεται *laterculus*, «επειδή έχουν *τεθει* τά χρόνια σε τάξη κατά σειρές», δηλ. σε ένα πίνακα, (*quod ordinem habeat stratum annorum*), W. M. Lindsay (έκδ.), *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX*, Oxford, N. York 1911, § 6.17, 20. S. Barney, W. Lewis, J. Beach, O. Berghof, M. Hall, (μετάφρ.), *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge 2006, σ. 144. Η λέξη *laterculus* διαχρονικά ταυτίσθηκε με τό άρχειο. Άντιπροσωπευτικό δείγμα της παραπάνω εξέλιξης άποτελεί τό γνωστό ως *Laterculus Veronensis*, τό όποιο είναι ό κατάλογος τών έπαρχιών του ρωμαϊκού κράτους του 4^{ου} αι., την έποχή τών αυτοκρατόρων Διοκλητιανού καί Μ. Κωνσταντίνου βλ. T. Barnes, *The new empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge, MA 1982, σ. 201-208.

65. *CPG* 7511). Έκδόσεις: Ίωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, PG 97, 65-717. L. Dindorf, *Ioannis Malalae Chronographia*, Βόννη 1831. I. Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia*, Byzantinae),

δημιούργησε ένα νέο έργο, στο οποίο μετάφρασε στα λατινικά επιλεκτικά τμήματα της *Χρονογραφίας* και προσέθεσε πολλές επεξηγήσεις κυρίως θεολογικού περιεχομένου, έτσι ώστε από Παγκόσμιο Χρονικό να αναδειχθεί σε Χρονικό της Θείας Οικονομίας⁶⁶. Τέλος, μεταξύ των άλλων «δώρων», ο Θεόδωρος και η ομάδα του εισήγαγε και πλείστα όσα πολιτιστικά στοιχεία διαχρονικής αξίας στην καθημερινή ζωή των Βρετανών, πέρα από την λογοτεχνία, την μουσική και την ζωγραφική κατά την μαρτυρία του Βέδα⁶⁷. Έορτές, πανηγύρεις και λατρευτικά έθιμα τα οποία μετέφεραν τον πλούτο και την μεγαλόπρεπεια της Ρώμης, της Κωνσταντινουπόλεως και της Ανατολής προσέθεσαν χρώμα στην κοινωνική ζωή των απλών ανθρώπων, αλλά και των βασιλικών αυλών⁶⁸.

Επιλογικά

Ο Θεόδωρος από την Ταρσό της Κι-

λικίας, την Ανατολή, έξεδήμησε εις Κύριον στις 19 Σεπτεμβρίου 690, σε ηλικία 88 ετών, στο Canterbury, στην Δύση, και τάφηκε στον ναό των άπ. Πέτρου και Παύλου, η του άγ. Αύγουστίνου όπως είναι γνωστός σήμερα, εκεί όπου θάπτονταν οι αρχιεπίσκοποι και οι βασιλείς του Kent. Η ημέρα έκδημίας του Θεόδωρου εξαρχής αναγνωρίστηκε ως ημέρα μνήμης και τιμής του αγίου, με παράλληλη τιμή και την ημέρα χειροτονίας του 26η Μαρτίου⁶⁹. Σε μεταγενέστερη περίοδο, 1091, κατασκευάστηκε μία νέα λάρνακα για τα λείψανα του αγίου, η οποία όμως καταστράφηκε με το περιεχόμενό της την εποχή της Μεταρρυθμίσεως 16° αι.

Έποίμανε την αρχιεπισκοπή του Canterbury μέχρι της έκδημίας του για 22 συναπτά έτη⁷⁰. Τα χρόνια της ποιμαντορίας του θεωρούνται από τον Βέδα ως τα ευτυχέστερα από τότε που εγκαταστάθηκαν οι Άγγλο-Σάξο-

νες στο νησί⁷¹. Στο όλο έγχείρημα του Θεοδώρου στην Βρετανία και στην επιτυχία του θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ίση μοίρα και στον Άδριανό, ο οποίος τον ανακάλυψε και τον συνόδευε όλα αυτά τα χρόνια στην διακονία του στους τραχείς Άγγλο-Σάξονες, μένοντας πάντα στην σκιά.

Στόν περιορισμένο όριζοντα της μεταρωμαϊκής Άγγλο-Σαξονικής Βρετανίας ο Θεόδωρος με την σχολή του διέυρυναν τα όρια με την εισαγωγή όλων εκείνων των πνευματικών αγαθών, τα οποία συνθέτουν την έννοια της πολέως, όπως γράμματα, επιστήμες και τέχνες.

Άν σκεφθούμε, μάλιστα ότι μέσα σε μία εικοσαετία, παρά τό προχωρημένο της ηλικίας του άμφοτέρων, όχι μόνον οργάνωσαν την Έκκλησία της Άγγλίας αντιμετωπίζοντας πληθώρα προβλημάτων, αλλά έθεσαν και τις βάσεις των γραμμάτων και των τεχνών με την ίδρυση της σχολής του Canterbury, της οποίας η άκτινοβολία ξεπερνούσε τα όρια της Βρετανίας, ώστε δικαίως εκτιμάται ως μοναδική στην λατινική Δύση από την εποχή της ύστερης αρχαιότητας μέχρι τον 12° αι⁷².

Abstract

Theodore, who lived from 602 to 690, combined in his person a remarkable spectrum of cultures and countries. He was a Greek from Tarsus of Cilicia, that almost certainly studied in Antioch and Constantinople. Later on he lived as a monk in Rome where he was probably involved with Saint

Maximus the Confessor in the Lateran Council (649). He became one of the most important Archbishops of Canterbury in Britain, assisted by a Greek from Africa who lived at Naples called Hadrian. He worked among the English and Celtic people for twenty-one years, dying at the age of about eighty-eight. Most of what we know from direct sources about Theodore, comes from Venerable Bede (673-735) in his Ecclesiastical History of the English People. In the year 690, September 19th, Theodore died, aged 88. He was buried, in the Monastery which St Augustine had founded in Canterbury ninety years ago, and of which his great friend and colleague St Hadrian was still an Abbot. The final judgment of Bede about Theodore's office it was: «for to say all in few words, the English churches received more advantage during the time of his pontificate than ever they had done before». Theodore is venerated as a saint on September 19 in all Eastern Orthodox Churches, the Church of England and Roman Catholic Church.

71. *Έκκλησιαστική Ιστορία*, V. 8.

72. Βλ. Lapidge, «Theodore of Tarsus», όπ. π., σ. 228-229. Περισσότερα, βλ. Π.Γ. Τσορμπατζόγλου, *Άγιος Θεόδωρος αρχιεπίσκοπος Canterbury Ένας Έλληνας από την Ταρσό της Κιλικίας στην Άγγλία (668-690)*, Άθήνα 2023.

Berolini-Novati Eboraci 2000. Άγγλική μετάφραση υπό E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, *The Chronicle of John Malalas: A Translation*, Melbourne 1986. Άκομή, βλ. Ά. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και χρονογράφοι*, Α', Άθήνα 1997, σ. 538-558. M. Whitby, «The Biblical Past in John Malalas and the Paschal Chronicle», *From Rome to Constantinople. Studies in Honour of Averil Cameron*, H. Amiran, B. ter Haar Romney (έκδ.), Leuven-Paris-Dudley, MA 2007, σ. 279-302.

66. Έκδόσεις: Angelo Mai, *PL* 94, 1161-1174. T. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica (MGH). Auctores Antiquissimi 13. Chronica Minora 3*, Berlin 1898, επανέκδ. 1961, σ. 424-37. B. J. Stevenson, *The Laterculus Malalianus and the School of Archbishop Theodore*, Cambridge 1995, κείμενο και άγγλ. μετάφρ. σ. 120-161, υπόμνημα σ. 162-229. Περισσότερα, βλ. Bischoff, Lapidge, *Biblical Commentaries*, όπ.π., σ. 180-182. B. J. Stevenson, «Theodore and the Laterculus Malalianus», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 204-221. J. Siemens, *The Christology of Theodore of Tarsus. The Laterculus Malalianus and the person and work of Christ*, Turnhout 2010, σ. 40-56, οι έκδόσεις σ. 41-44.

67. Βλ. *μαθήματα έκκλησιαστικής ποιήσεως* IV, 2.

68. Βέδας, *Έκκλησιαστική Ιστορία*, IV, 2. Στην σύνοδο του Hatfield (679) συμμετείχε και ο Ίωάννης ο αρχιεπίσκοπος (archicantator) του άγ. Πέτρου, Ρώμης, και ήγούμενος της μονής του άγ. Μαρτίνου κάτι που αποδεικνύει την φροντίδα του Θεοδώρου για την έκκλησιαστική μουσική παιδεία και την δημιουργία μουσικών χορών. βλ. C. Hohler, «Theodore and the Liturgy», στο *Archbishop Theodore*, όπ.π., σ. 222-235.

69. Βλ. D. Farmer, «Theodore of Tarsus», στο *The Oxford Dictionary of Saints Oxford*, Oxford 2004, σ. 496-497.

70. Μετά την έκδημια του Θεοδώρου, λόγω δυναστικών έριδων και πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των γειτονικών βασιλείων ο θρόνος έμεινε κενός για δύο έτη. Βλ. Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, σ. 76- 80.